SOCIOLOGIA ISTORICĂ ȘI CONDIȚIILE STRUCTURALE ALE REACȚIEI SUVERANISTE ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

LUCIAN DUMITRESCU [*]

ABSTRACT

HISTORICAL SOCIOLOGY AND THE STRUCTURAL CONDITIONS OF THE SOVEREIGNIST REACTION IN THE EUROPEAN UNION

The investigation of populist movements tends to be monopolized by political science and by one of its subfield, that is, international relations. While political science has been scrutinizing populist parties and their agendas, populist leaders and their particular narratives, and also the electoral system specific to a certain country, international relations has paid heed to neo-sovereigntism. This foreign policy populism could produce two major effects. One of these is called systemic sovereigntism and consists in the full withdrawal of a given state from a regional security alliance. The other effect is called lateral sovereigntism and it could lie in a given state's plan to alter its borders at the expense of the neighbouring states. The research question that this article puts forward is whether historical sociology can insert itself into the investigation of populist movements that appear to thrive within the European Union. The premise that this text works from is that, whether the occurrence and dynamic of populist movements can be related to structural conditions, historical sociology could play a role in the explorations of such movements. To address this research question, the article defines the main concepts, gets into some details of historical sociology's heuristic mission and looks at structural conditions that could favour the emergence of populist movements.

Keywords: historical sociology, structural conditions, populism, sovereigntism, the Lippmann gap.

INTRODUCERE: CE POATE SĂ SPUNĂ SOCIOLOGIA ISTORICĂ DESPRE REACȚIA SUVERANISTĂ DIN UNIUNEA EUROPEANĂ?

Nemulțumirea populară nu se coagulează, nu capătă voce și nu ajunge să ocupe agenda publică de una singură. Partidele politice și politicienii îi conferă individualitate și, cu mai mult sau mai puțin succes, legitimitate. Nemulțumirea populară poate fi instrumentalizată și în cadrul așa-numitei „strategii pană”

[*] [*] PhD, Scientific Researcher, Romanian Academy, e-mail address: *dulust@gmail.com*.

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXV, nr. 1–2, p. 3–18, Bucureşti, 2024
DOI: 10.59277/RJSoc.2024.1-2.01

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

(Wigell, 2019) de adversari geostrategici care se prevalează de acțiuni hibride. Adică de un complex de tactici care combină războiul informațional cu politicile geoeconomice și cu procesul de capturare a unora dintre elitele unui stat. În această categorie din urmă poate intra și sprijinul pentru mișcările populiste locale, statul care mânuiește „strategia pană" vizând efecte ce variază de-a lungul unui continuum cuprins între îmbunătățirea propriei imagini externe și generarea de instabilitate politică pe plan local sau chiar slăbirea unei alianțe strategice. Polarizarea social-politică generată de mișcările populiste poate afecta mai ales Uniunea Europeană, un ansamblu instituțional insuficient închegat politic în „era instabilității" (Leonard 2021) și a „capitalismului strategic" (Cronicile, nr. 80). Dar dacă populismul este și altceva decât un proiect politic menit să submineze democrația și stabilitatea regională? Poate fi populismul o reacție social-politică la condiții structurale ce nemulțumesc cetățenii sau măcar o parte a acestora? Sau poate rezulta populismul din erori de politică internă dublate de unele din zona politicii externe? Cum rezolvă aceste nemulțumiri un guvern care se consideră reprezentativ?

Obiectivul acestui text cu caracter exploratoriu este modest: să stabilească dacă sociologia istorică poate investiga reacția suveranistă din Uniunea Europeană. Mai precis, dacă sociologia istorică se poate insera în cercetarea apariției și dinamicii mișcărilor populiste din Uniunea Europeană. Cel puțin două condiții ar trebui întrunite cumulativ pentru ca sociologiei istorice să-i revină o competență ontologică în acest sens. În primul rând, mișcările populiste să fie o reacție la schimbări instituționale. În al doilea rând, aceste schimbări instituționale să producă efecte pe termen lung. În mod obișnuit, sociologia istorică este preocupată fie de schimbarea instituțională de tip radical, produsă la nivel macro și care dă naștere unei moșteniri instituționale, prin intermediul așa-numitelor puncte de cotitură (Collier and Munck, 2022), fie de schimbarea incrementală sau graduală, silențioasă și produsă mai ales de factori endogeni (Capoccia and Thelen, 2007; Collier and Munck, 2017). Premisa textului este că prin explorarea schimbării instituționale care poate genera „reacția suveranistă", sociologia istorică se poate diferenția de științele politice în investigarea populismului. Dacă științele politice sunt preocupate de partidele populiste și agenda acestora, de liderii populiști și discursurile specifice, precum și de sistemul electoral dintr-o țară (Binder și Blokker, 2022), relațiile internaționale investighează *neo-suveranismul*. Acest populism în politică externă poate avea cel puțin două efecte majore, aflate într-o potențială relație de cauzalitate sau corelație cu „strategia pană" menționată mai devreme. Este vorba despre *revizionismul sistemic* – retragerea statului dintr-o organizație regională de securitate – sau despre așa-numitul *revizionism lateral* – contestarea pe criterii etno-politice a granițelor unui stat și modificarea acestora în detrimentul unui stat limitrof (Jenne, 2021). Ce ar putea investiga sociologia în legătură cu mișcările populiste? În termeni generali, sociologia se poate alinia cu științele politice și relațiile internaționale și răspunde la întrebarea care domină dezbaterea academică despre populism: cum amenință populismul funcționarea democrației? Cu toate acestea, în contrast cu științele politice și relațiile internaționale, care de regulă se raportează la populism

ca la un proiect politic cu potențial destabilizator, sociologia ar putea fi interesată de cauzele structurale care explică nu doar apariția, ci și dinamica fenomenului populist. Cu alte cuvinte, sociologia istorică, interesându-se de dislocarea social-economică și alienarea politică produse de politicile neoliberale, dar și de anxietatea, nemulțumirea, neîncrederea, pesimismul și, în general, de emoțiile colective de tip negativ generate de pandemie, război, criză economică etc., ar putea atrage atenția asupra faptului că reacția suveranistă ar putea fi, spre exemplu, o reacție la distrugerea statului bunăstării. Sau o reacție la multiplele vulnerabilități instituționale ale statelor cu capacitate administrativă redusă din Europa Centrală și de Est, care, confruntate cu un caz clasic de schimbare socială rapidă – revoluție, pandemie, criză economică etc. –, în loc să-i atenueze consecințele sociale, le amplifică.

Narațiunea morală care gravitează chiar și în jurul cercetărilor academice dedicate populismului tinde să piardă din vedere procesul sau forțele structurale care au generat acest tip de reacție. „*Forțele structurale*[1] care au condus către apariția acestui tip de politică sunt reale și acestea sunt resimțite visceral de către votanții care sunt afectați cel mai puternic de schimbarea socială rapidă. Fără explicarea dislocării economice, percepțiile pierderii de status colectiv și răspândita insecuritate socială și culturală, precum și realitatea polarizării politice și a guvernării ineficiente – respingerea pe criterii morale a votanților atrași de populismul etno-naționalist e puțin probabil că va inversa fluxul contemporan al politicii de tip radical" (Bonikowski *et al.*, 2018, pp. 6–7). Forțe structurale? Despre ce este vorba mai exact? Pe scurt, este vorba despre antecedente instituționale critice, care pot favoriza apariția unor rezultate sau comportamente sociale. Trendul diluării statului bunăstării în Occident din anii 1970 încoace este un exemplu în acest sens. Un alt exemplu ar fi „capcana instituțională de calitate medie" (Mazzuka și Munck, 2020), respectiv interacțiunea dintre un stat cu capacitate administrativă redusă și o „democrație cu adjective" (Collier și Levitsky, 1997) care perpetuează nepotismul în administrația publică, generează modernizare fără dezvoltare și creșterea economică pentru săraci, una care crește veniturile populației simultan cu accentuarea inegalității politice. Acest al doilea exemplu se referă la forțe structurale care acționează în periferie. Forțele structurale despre care discută acest text sunt surprinse cu ajutorul unei sintagme cunoscute în zona relațiilor internaționale și a studiilor de securitate. Este vorba de **clivajul Lippmann** (Trubowitz și Burgoon, 2023), care, în esență, se referă la dezechilibrul dintre resursele deținute și obiectivele propuse. În aceste condiții, obiectivele de politică externă ale unui stat vor rămâne cel mai probabil obiective doar pe hârtie. Adică nerealizate. Dar clivajul Lippmann poate apărea și sub forma unui proces de lungă durată, structural deci, care poate stimula reacția suveranistă. Cum? Prin decuplarea politicii externe a statelor occidentale de politica internă. Această ruptură, apărută mai ales în perioada anilor 1990, a provenit din implicarea crescândă a guvernelor occidentale în liberalizarea piețelor și consolidarea cooperării internaționale, dar cu prețul neglijării securității sociale și economice a

[1] S.m.-L.D:

unui număr din ce în ce mai mare dintre proprii cetățeni (Trubowitz și Burgoon, 2023). Nemulțumirea socială a proliferat, guvernele occidentale n-au abordat-o eficient, iar partidele anti-globaliste au profitat. Avem aici un caz de competența sociologiei istorice? Da, dacă sunt îndeplinite cel puțin două condiții. În primul rând, dacă discutăm despre un proces pe termen lung, vechi de cel puțin o generație, adică undeva în jurul a treizeci de ani. În al doilea rând, dacă acest proces a generat efecte directe asupra cetățenilor ca urmare a unor variații instituționale, precum diminuarea legitimității statului, reducerea capacității de negociere a mișcării sindicale, scăderea calității unor bunuri publice, precum educația sau sănătatea etc.

Iată cum este organizat textul. Prima secțiune încearcă să lămurească conceptele, precum populism, naționalism, suveranism. A doua secțiune oferă detalii succinte despre sociologia istorică, cu accent pe ce își propune să studieze și ce teme abordează în mod tradițional. A treia secțiune aduce în discuție câteva cauze structurale care stimulează reacția suveranistă din Uniunea Europeană, cu accent pe ceea ce am definit mai devreme drept clivajul Lippmann.

SUVERANISM, NEO-SUVERANISM, NAȚIONALISM, POPULISM

Deși pare defunctă, suveranitatea statului, laolaltă cu integritatea sa teritorială, continuă să fie un principiu de bază al actualei ordini internaționale liberale (Johnston, 2019). Celelalte două componente majore sunt cea politică, legată în principal de protejarea drepturilor omului, și cea economică, aceasta din urmă referindu-se la libertatea comerțului. Desigur, state precum China și Federația Rusă instrumentalizează componenta suverană a ordinii internaționale liberale simultan cu minimalizarea celei politice, legată de democrație și protejarea drepturilor omului (Johnston, 2019). Suveranitatea continuă deci să fie o realitate în relațiile internaționale, una care suferă variații și care nu mai are sensurile absolute, clasice: monopolul asupra deciziei politice îl deține suveranul (Hobbes), custodele deciziei politice este poporul (Rousseau), excluderea interferențelor externe din decizia politico-administrativă legată de un teritoriu (Jenne, 2021). Neo-suveranismul, o direcție de cercetare din zona relațiilor internaționale, este preocupat de trei aspecte. În primul rând, neo-suveranismul contestă *procesul de internaționalizare a statului*, soldat cu trei tipuri de consecințe: ***a***. dereglementarea masivă a piețelor și competiția internațională se traduc în închiderea unor sectoare economice locale și pierderea locurilor de muncă; ***b***. transferul deciziei de politică publică de la nivel național la nivel internațional, care afectează legitimitatea sistemului politic național și percepția reprezentării politice; ***c.*** efectele perverse derivate din procesul de legitimare a statului preponderent cu repere internaționale, de tip tehnocratic, paralel cu diluarea simbolisticii locale (Chryssogelos, 2018, p. 5). A doua direcție de cercetare în legătură cu neo-suveranismul se referă la populismele de politică externă soldate cu revizionismul, fie el sistemic sau lateral (Jenne, 2021). În fine, a treia direcție de cercetare de tip neo-suveranist explorează discursurile și practicile de politică

externă menite să consolideze legitimitatea unui regim politic care pretinde că apără „poporul pur" de o serie de alterități externe (Löfflmann, 2022, p. 406).

Suveranismul este subteoretizat de cercetătorii populismului (Basile și Mazzoleni, 2020, p. 155). Dar recuperarea suveranității poporului în raport cu elitele din ce în ce mai puțin reprezentative politic constituie o temă majoră a agendei tuturor partidelor populiste din Europa și din America de Nord (Basile *et al*., 2019, p. 2). În aceste condiții, o dezbatere academică despre suveranism are obligația de a explica cititorului diferența dintre suveranism, neo-suveranism, populism și naționalism. Ca strategie politică de mobilizare a cetățenilor cu diverse tipuri de nemulțumiri, suveranismul se intersectează în multiple cazuri cu populismul și naționalismul. Întrebarea e, cine parazitează pe cine? Evident, în cazul în care se poate vorbi despre așa ceva.

Dincolo de componenta sa anti-elitistă și de potențialele sale efecte autoritare, care nu apar automat, populismul este o ideologie subțire – a se citi ambiguă – care, ca și naționalismul, poate fi combinată cu multiple probleme sociale pentru a căpăta greutate. Nu e surprinzător, în aceste condiții, că există nu doar un populism de dreapta – asupra căruia se insistă preponderent în România –, dar și un populism de stânga, și chiar unul de centru. Elitele economice sunt vizate de populismul de stânga, care scoate în evidență inegalitatea socială și exploatarea economică, în vreme ce populismul de dreapta ia în vizor elitele culturale și aduce în dezbatere probleme precum imigrația și suveranitatea națională. Există chiar și un populism de centru, acesta fiind orientat fie către partidul de guvernământ, fie către opoziție. Aspectul interesant la populismul de stânga și la cel de dreapta este că ambele curente politice urmăresc re-teritorializarea sau re-spațializarea puterii politice, dinspre instituțiile internaționale sau regionale spre statul-națiune. Socotit defunct de cel puțin două decenii mai ales de autorii de stânga, statul-națiune nu doar că este revitalizat de populismul de stânga și de dreapta, dar devine și numitorul comun al celor două curente, care își propun preluarea controlului asupra deciziei politice de la „elitele globaliste" și instituțiile internaționale în cadrul instituțional al statului-națiune (Kallis, 2018). Devine astfel mai clară interferența populism-suveranism, în condițiile în care cel din urmă vizează „preluarea controlului" și reafirmarea planului național în decizia de politică publică (Basile și Mazzoleni, 2020, p. 154). Deloc surprinzător, suveranismul se intersectează și cu naționalismul, de vreme ce suveranitatea națională ocupă un loc central în orice narațiune de (re)construire sau reinventare a națiunii (De Cleen și Stavrakakis, 2017, p. 301).

Abordând acum interogația *Care sunt raporturile dintre suveranism și populism?*, pentru un grup de cercetători italieni, suveranismul se interesectează cu populismul, deși îl precede pe acesta din urmă. Cu alte cuvinte, suveranismul poate exista fără populism, dar populismul fără suveranism devine lipsit de substanță, de vreme ce i-ar lipsi două ingrediente fundamentale. În primul rînd, ideea de suveranitate populară. În al doilea rând, recâștigarea monopolului asupra deciziei de la elitele economico-culturale, pentru a fi exercitată fie în cadrul statului-națiune, fie în unități teritorial-administrative mai restrânse (Basile *et al*., 2019, p. 15). Autorii în

discuție oferă exemple legate de modul în care populismul parazitează suveranismul. Un argument suveranist de tip identitar vizează închiderea granițelor naționale pentru stoparea fluxurilor migratorii. Într-o interpretare populistă, pierderea controlului asupra granițelor naționale are la bază un proiect al elitelor, iar recăpătarea controlului probabil că se datorează tot unui proiect al elitelor. Suveranismul economic poate clama recăpătarea controlului statului asupra activității economice de pe propriul teritoriu. Dintr-o perspectivă populistă, controlul statului asupra economiei nu doar că poate redeveni complet, dar narațiunea de justificare a unei asemenea măsuri e probabil că va „securiza" elitele globaliste și partidele tradiționale care au dereglementat piețele, au diminuat autoritatea statului și au insituționalizat preeminența piețelor dereglementate nu doar în raport cu statul, ci și cu poporul, ale cărui interese economice au fost ignorate. La fel de probabil, o astfel de narațiune va omite efectul factorilor locali în procesele de subdezvoltare apărute înainte de instituționalizarea globalizării. Prin contrast, suveranismul economic se referă la practici economice care pot viza anumite sectoare economice, eventual pe perioade limitate de timp. Dar nu la naționalizarea *sine die* a întregii vieți economice dintr-o țară anume, așa cum poate pretinde populismul economic. Nu în ultimul rând, parazitarea suveranismului de către populism se poate face prin discursuri despre recăpătarea suveranității absolute a statului. Aceste discursuri ignoră „suveranitatea difuză", de tip relativ, a statelor contemporane, mai ales a celor periferiale și semiperiferiale, precum și a faptului că aceste state pot re-câștiga doar grade de suveranitate în raport cu piețele și alți actori statali și regionali. Dar în niciun caz suveranitatea absolută – de tip metafizic – clamată de paradigma realismului clasic din câmpul relațiilor internaționale. În aceste condiții, pentru cercetarea din domeniul sociologiei este importantă identificarea și clarificarea condițiilor structurale care favorizează apariția unei reacții suveraniste, ce poate fi exploatată din perspectiva discursului populist (Verzichelli, 2019, p. 10).

SOCIOLOGIA ISTORICĂ. DEFINIȚIE, VALURI, TEME DE INTERES

Sociologia istorică este mai puțin practicată în România. Să fie oare pentru că, prin definiție, sociologia istorică adresează „întrebări incomode" (Riley, 2006, p. 385)? Pentru că, printre altele, își propune decolonizarea științelor sociale din periferie prin recuperarea gândirii sociale din statele care s-au (sub)dezvoltat politic între imperii și post-imperii (Connell, 2018, p. 402)? Pentru că lucrează cu teorie socială și, aspect semnificativ, își propune să dezvolte teorie socială din experiențele istorice locale, fără însă a respinge marile teorii occidentale, ca bază epistemologică în științele sociale? Pentru că este axată pe cercetarea comparativă, de tip diacronic, ori pe compararea mai multor contexte instituționale în care s-a desfășurat același fenomen pentru a-i observa variațiile specifice? Poate că niciunul dintre motivele de mai sus nu explică subdezvoltarea sociologiei istorice din România contemporană. Nici nu mi-am propus să ofer o explicație în acest sens. Dar Henri H. Stahl (1972,

1980) și, probabil cel mai important exeget contemporan al său, Ștefan Guga (2015), le pot fi de folos lectorilor dornici să afle mai multe despre cercetările de sociologie istorică din România și de aiurea. În contrast cu Gusti, care era preocupat exclusiv de o sociologie a prezentului, Henri H. Stahl a susținut că prezentul nu se poate înțelege fără a investiga moștenirea instituțională a trecutului. Altfel, ce rost mai avea cadrul istoric din teoria gustiană a paralelismului sociologic (Rostas, 2000)? „Orice interpretare a evoluției istorice a unei societăți care nu e în stare să te scoată la lumina clară a contemporaneității, care nu se poate lega, organic și logic, cu stările prezente, se dovedește prin aceasta însăși a-și fi greșit drumul" (Stahl, 1965, pp. 378–379). Stahl pledează în citatul de mai devreme pentru necesitatea explorării duratei lungi cu scopul înțelegerii schimbării și continuității instituționale. De altfel, fără a fi un instituționalist în adevăratul sens al cuvântului, adică un cercetător care să aibă instituțiile ca temă predominantă de cercetare, Henri H. Stahl se orientează spre cercetarea unor instituții majore – statul și proprietatea – în a doua parte a vieții sale. Notabilă, din perspectiva preocupării lui Stahl pentru evoluția instituțională a statului, este lucrarea *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*. Apărută în 1980, exact în anul în care regimul comunist aniversa 2050 de ani de la înființarea statului dac, cartea lui Stahl susținea că statalitatea de pe teritoriul României nu a urmat o „o succesiune uniliniară, de la sclavaj la feudalism" (Stahl 1980, p. 29). Cu alte cuvinte, Stahl subliniază că, după retragerea aureliană din anul 271, statalitatea din Dacia romană nu a trecut de la organizarea de tip sclavagist la una de tip feudal. Dimpotrivă, efectul retragerii aureliene pare să fi fost o subdevoltare politică a statalității din Dacia Romană, care a revenit la „forme anterioare, involutive" (ibidem). Din acest motiv, perioada feudală a sosit târziu, instituțional vorbind, în Țările Române, undeva în secolul al XVI-lea. Adică într-un moment în care anumite capacități instituționale, precum cea fiscală, birocratică și de recrutare a militarilor, se cristalizaseră deja în Occident. Poate această subdevoltare instituțională observată de Stahl să explice subdezvoltarea capacităților fiscale din România europeană? E greu de spus dacă parcursul istoric al statului din România poate fi o explicație în acest sens. Cert este că Stahl se indreaptă spre cercetări instituționale cu ajutorul sociologiei istorice în a doua parte a vieții. Iar asta după ce, în mod notabil, cercetările sale din perioada interbelică vizaseră satul, neînțeles de Gherea, altfel un excelent cunoscător al pătrunderii capitalismului în Țările Române, dar surprins cu acuratețe de Iorga, mai bine informat despre instituția proprietății devălmașe, despre republicile țărănești și organizațiile tribale de pradă, care au întârziat dezvoltarea instituțională a statului modern în România. Spre deosebire de istoria sociologiei, axată pe autori și ideile majore ale acestora, sociologia istorică își propune ca, plecând de la cercetarea trecutului, să explice prezentul și viitorul. De altfel, izolarea unor trenduri instituționale, ale căror mecanisme de reproducere nu au fost neapărat dereglate de anumite puncte de cotitură (*critical junctures*), poate explica pațial procesul dezvoltării dintr-o țară. Deci sociologia istorică nu

este doar despre trecut, acolo unde pare să fi rămas blocată istoria sociologiei din România. Sociologia istorică este despre prezent și viitor, iar, în contrast cu istoria sociologiei, e orientată mai puțin asupra autorilor clasici cât asupra problemelor sociale investigate de aceștia. Cu accentul său pe investigarea transformărilor structurale, sociologia istorică este diferită și de istoria socială, orientată spre nararea experiențelor trăite (Skocpol, 1987, p. 28).

Editorii lucrării *Remaking Modernity. Politics, History, and Sociology* atrăgeau atenția la finalul primului capitol asupra necesității unei sociologii istorice pentru prezent și viitor (Adams *et al*., 2005, p. 68). O „sociologie istoricizată" ar trebui să plece de la premisa că „studiul trecutului ar putea explica atât prezentul, cât și viitorul" (*ibidem*). În linii mari, cu asta ar trebui să se ocupe și o sociologie istorică a populismului. Mai exact, cu identificarea structurii instituționale interne, a actorilor politici locali, dar și a conjuncturii regionale care ar favoriza anumite reacții suveraniste, dar și dinamica acestora, de tipul revizionismelor sistemice sau doar a unora laterale, așa cum am explicat în partea introductivă a textului.

Sociologia istorică este preocupată de schimbarea și continuitatea instituțională pe termen lung (Malesevic, 2015, p. 6) și de investigarea relevanței instituționale a trecutului pentru prezent (Kumar, 2009). În ceea ce privește temele predilecte de cercetare, sociologii istorici au fost preocupați de „națiune și naționalism" (Malesevic, 2015, p. 5), de procesele de *state building* (Bhambra, 2016), de revoluție – nu doar politică, ci și industrială –, de clasele sociale, structurile imperiale (Kumar, 2016) și de colonialitatea imperiului (Quijano, 2000). Pe scurt, sociologia istorică investighează procesele sociale desfășurate pe durate lungi, de regulă pe parcursul a cel puțin unei generații, respectiv treizeci de ani. Despre sociologia istorică s-a spus că a cunoscut în dezvoltarea sa trei valuri sau trei perioade distincte. Primul val i-a avut ca principali reprezentanți pe Marx, Weber și Durkheim, care au fost preocupați de apariția capitalismului, a modernității, statului-națiune, revoluției industriale etc., dar mai puțin de dinamica acestor trenduri structurale. Dacă primul val al sociologiei istorice l-a avut ca principal reprezentant pe Weber, cel de al doilea l-a recuperat pe Marx. Așa se explică resurecția interesului cercetătorilor pentru mișcările politice radicale, revoluție, clase sociale și partide politice, în anii 1970. Totodată, însă, al doilea val al sociologiei istorice a arătat interes pentru teme de importanță mai degrabă marginală pentru Marx, precum procesele de construire a statelor, mai ales a instituțiilor tangibile, cu accent pe birocrații, instituții extractive, fiscale, de recrutare a militarilor și de proiecție a violenței unui centru administrativ asupra teritoriului controlat. De asemenea, al doilea val a investigat procesele de contruire a națiunilor moderne (Kumar, 2009). Marx cade însă în desuetudine la începutul anilor 1990, într-un context în care temele politice și culturale luau fața celor sociale și instituționale. Apărea astfel, în anii 1990, cel de al treilea val al sociologiei istorice. Viziunea unei societăți compozite, criticarea eurocentrismului, identificarea persistenței instituționale a structurilor imperiale și postcoloniale, precum și regândirea radicală a agențialității (*agency*) au fost doar câteva dintre temele majore ale acestui al treilea val al sociologiei istorice (Riley, 2006).

CONDIȚIILE STRUCTURALE ALE REACȚIEI SUVERANISTE. CLIVAJUL LIPPMANN

Poate fi suveranismul o reacție – politică și populară – la percepția diminuării sau degradării „resurselor de suveranitate" ale unui stat anume? Cum apare și cine fabrică percepția de mai sus? Dacă se poate vorbi despre o esență[2] a reacției suveraniste, aceasta ar putea fi „preluarea controlului" (Auer, 2017, pp. 41–42), adică sloganul cetățenilor britanici care au votat în favoarea Brexitului. Având în vedere paradigmele aflate la modă în științele sociale contemporane, probabil că nu e întâmplătoarea concentrarea preponderentă pe *agency* (actori, mișcări, discursuri) în detrimentul *structure* a cercetărilor dedicate emergenței mișcărilor suveraniste. Ce înseamnă aceasta? Înseamnă apariția unei discurs politic, potrivit căruia cetățenii care au experimentat traume economice în Spania, Portugalia și Grecia sunt de vină nu doar pentru aceste traume, ci și pentru faptul că votează partidele suveraniste, după ce eventual și-au pierdut agoniseala de o viață (Lonergan și Blyth, 2020, p. 38). „Național-socialismul românesc" (Ioniță, 2021, p. 98) poate explica alegerea politică a unora dintre cetățenii români care votează. Dar este aceasta unica explicație? Și, semnificativ pentru cercetarea academică, este aceasta cea mai importantă? Sau discutăm și despre cauze structurale care ar trebui incluse în explicația sociologică a comportamentului politic suveranist, atât din România cât și din alte state? Mai mult decât atât, cercetarea academică a demonstrat că suveraniștii sunt votați nu doar de „perdanții" globalizării, ci și – sau poate mai ales – de „câștigătorii" acestui proces (Betz 1993, pp. 423–424), aceștia din urmă dorind să plătească mai puține taxe. De regulă, reacția suveranistă este un proces politic complex, multifațetat. Iar pentru descifrarea a cât mai multora dintre cauzele acestuia – eventual chiar a unor mecanisme cauzale – cercetarea academică ar trebui să îmbine abordarea concentrată pe actorii politici cu aceea axată pe structură. În caz contrar, nu doar că discursul academic poate deveni populism academic. Dar, mai important, pot apărea și riscuri politice derivate din ignorarea faptului „că *forțele structurale*[3] care au condus către apariția acestui tip de politică sunt reale și că acestea sunt resimțite visceral de către votanții care sunt afectați cel mai puternic de schimbarea socială rapidă. Fără explicarea dislocării economice, percepțiile pierderii de status colectiv și răspândita insecuritate socială și culturală, precum și realitatea polarizării politice și a guvernării ineficiente – respingerea pe criterii morale a votanților atrași de populismul etno-naționalist e puțin probabil că va inversa fluxul contemporan al politicii de tip radical" (Bonikowski *et al*., 2018, pp. 6–7).

Secțiunea nu-și propune o explorare sistematică a cauzelor structurale care favorizează reacția suveranistă, ci doar trecerea în revistă a câtorva dintre ele.

[2] Conservatoare, dezbaterea despre esențe are accente metafizice, esențializează, decontextualizează și ratează problematica schimbării și continuității în raport cu procesul studiat. Este exact genul de analiză pe care își propune să-l evite acest text.

[3] S.m.-L. D:

Pentru că dislocările generate de globalizare[4] nu sunt doar economice, ci și culturale și politice. În legătură cu acestea din urmă, William Wallace, profesor de relații internaționale, constata încă din 1999 un paradox important al ordinii politice europene de tip post-suveran. În pofida faptului că sistemul politic european devenea din ce în ce mai complex, cu arii de suveranitate specifice, „reprezentarea politică, loialitatea și identitatea rămân ancorate încăpățânat în instituțiile tradiționale ale statului-națiune. O proporție importantă din suveranitatea statului european s-a disipat; simbolurile, simțul solidarității naționale, centrul de greutate al reprezentării și responsabilității politice rămân totuși naționale" (Wallace, 1999, p. 521). S-au schimbat lucrurile radical în ultimii douăzeci și cinci de ani, adică procesul de socializare europeană a eliminat tensiunea european-național? Judecând după Brexit, dar și după importanța altor mișcări și măsuri politice – precum suspendarea temporară a Spațiului Schengen de către unsprezece state membre în octombrie 2023 –, această tensiune continuă să fie resimțită de anumite state, decidenți politici și grupuri de votanți. În același timp, este complet eronat să credem că reacțiile suveraniste sunt legate exclusiv de Uniunea Europeană. Dreapta radicală din Europa Occidentală nu a apărut de ieri de azi și nu i-a avut ca vârf de lance pe Viktor Orban, Robert Fico și Jarozlav Kaczynski, ci pe Jean-Marie Le Pen, Umberto Bossi, Jörg Haider și alții. Ce contează pentru această secțiune este că partidele politice conduse de acești lideri începeau să puncteze politic încă din anii '80 prin valorificarea unor nemulțumiri structurale ale votanților din democrațiile consolidate din Occident, nemulțumiri care persistă și astăzi: nemulțumirea față de partidele tradiționale asociată cu „sentimente persistente de neputință politică, o răspândită înstrăinare față de procesul politic și un resentiment crescând față de sistemul politic predominant" (Betz, 1993, p. 419). Emoțiile colective de mai sus îi animau pe unii dintre cetățenii francezi, italieni și austrieci care votau cu dreapta radicală în anii '80 și care împingeau aproape de guvernare partidele de dreapta în anii '90. Cum explicăm faptul, altfel decât uitându-ne la persistența unor aspecte structurale, manifeste pe durata lungă, că aceleași emoții colective animă astăzi categorii de votanți nu doar din Europa de Vest, ci și din Europa Centrală și de Est, precum și din America Latină și America de Nord? Cușca de fier a capitalismului, la care se referă un Max Weber încă puțin înțeles și discutat în România, să fi luat prizonieră democrația liberală sau instituții ale acesteia?

Dincolo de metafore, Dani Rodrik consideră că reacția suveranistă a fost determinată de diferitele excese ale procesului de globalizare, îndeosebi de cele generate de globalizarea financiară. Care, pe de o parte, a contribuit la slăbirea

[4] Globalizarea este un termen prea sărac pentru a capta complexul arhipelag de putere apărut ca urmare a extinderii influenței strategice americane la scară planetară, mai ales după terminarea Războiului Rece. Și, simultan, reacțiile la această proiecție de putere multidimensională, în special din partea statelor care doresc să joace rolul de lider regional. Prin urmare, globalizarea înseamnă o globalizare preponderent americană, dar simultan și globalizări – cu caracter marginal – rusești, chinezești, germane, saudite etc, precum și procese de de-globalizare sau glocalizare. Putem vorbi despre globalizări parțiale proiectate de statele care, după 1492, au ocupat poziții în metropola sistemului mondial modern.

capacităților fiscale din statele cu capacitate administrativă redusă[5] (Rodrik, 2018), iar pe de altă parte, a crescut impozitul pe muncă în condițiile în care taxarea fluxurilor financiare internaționale a devenit din ce în ce mai dificilă. Astfel, globalizarea financiară a crescut câștigul capitalului în detrimentul câștigului muncii. Pentru Rodrik (2018), rebalansarea sau reducerea exceselor globalizării pe cel puțin trei dimensiuni – politică, financiară și în materie de redistribuire a resurselor – este condiția necesară a diminuării reacției suveraniste. Desigur, sunt și alte cauze structurale care favorizează reacția suveranistă, dar în termeni generali acestea sunt de natură politică, culturală și economică: deteritorializarea puterii statului și pierderea încrederii cetățenilor în instituțiile transnaționale care nu pot rezolva eficient anumite probleme (Basile și Mazzoleni, 2020, p. 154); societățile semi-periferiale diverse din punct de vedere etnic, cu populații afectate preponderent de sărăcie relativă și dispuse să susțină mișcări politice împotriva instituțiilor financiare internaționale (Jenne, 2021, p. 336); complicarea diferențelor de clasă socială generate de globalizare, mai ales pentru „perdanții" acesteia (Eger și Valdez, 2014, p. 3); percepția corupției endemice produsă de elite (Verzichelli, 2019, p. 2); procesul de internaționalizare a statului și percepția cetățenilor că statul și elita guvernantă nu le mai reprezintă interesele (Chryssogelos, 2018).

Dar poate fi reacția suveranistă[6] și un simptom de insolvență politică, adică de lipsă de legitimitate a unor politici publice implementate, pe termenul lung, de statele occidentale? Este o întrebare de cercetare. La care Marcel Gauchet răspunde pozitiv și în răspăr cu narațiunea dominantă din actualul context geostrategic. Populismul, scrie Gauchet cu referire la cel din Statele Unite ale Americii, a „umplut un vacuum" (Gauchet, 2022, pp. 38–39) provocat de criza leadershipului politic mai ales din Partidul Republican și mai puțin din Partidul Democrat, aspect care nu a împiedicat alegerea lui Donald Trump ca președinte al SUA în 2016. Dar vacuumul în discuție are în spate, continuă Gauchet, factori macrostructurali: o criză economică și financiară a globalizării, o criză ideologică a neoliberalismului și, nu în ultimul rând, o criză strategică a dominației Occidentului sub bagheta Statelor Unite ale Americii (Gauchet, pp. 37–38). Evident, lectorul se poate întreba care din factorii de mai sus sunt cei mai importanți și ce efect ar putea avea fiecare în generarea vacuumului umplut, în viziunea lui Gauchet, de partidele populiste. În economia acestui text, două aspecte contează. Primul, Gauchet discută despre condiții structurale din statele occidentale. În al doilea rând, populismul constituie o reacție la aceste trenduri.

[5] Acest efect a apărut și în România, așa cum va demonstra partea empirică a textului. Totodată, capacitatea fiscală a României era subdezvoltată înaintea de aderarea României la Uniunea Europeană. Prin urmare, devine exagerată – și falsă – afirmația că doar globalizarea financiară a afectat dezvoltarea capacității fiscale a României. Nu trebuie ignorați factorii istorici și cei interni atunci când explorăm subdezvoltarea diferitelor capacități instituționale ale României.

[6] Folosesc sintagma „reacție suveranistă" cu sensul de populism, deși sunt câteva nuanțe importante care le diferențiază și pe care le amintesc în prima secțiune a textului.

Pentru Mark Leonard, cauza majoră a „epocii instabilității” din zilele noastre este tot una de tip structural. Iar această cauză este conectivitatea extremă. „Suveranitate strategică” (Leonard, 2021, pp. 174–175), sintagmă introdusă în Strategia Globală a Uniunii Europene din 2016, „decuplare”, o sintagmă utilizată în Statele Unite ale Americii după pandemia de coronavirus și preponderent în legătură cu China, precum și „economia circulației duale”, aceasta din urmă fiind o sintagmă vehiculată de Beijing, reflectă preocuparea acestor actori strategici majori pentru efectele perverse ale interconectivității. Care poate genera și asimetrii, așa cum observa Albert Hirschman încă din anii ’40 ai secolului trecut. Iar „interdependența asimetrică” e generatoare de tensiuni la care nu s-au gândit nici Kant și nici pleiada teoreticienilor liberali care au subliniat sistematic efectele benefice ale deschiderii și interconectivității. Indiscutabil, interconectivitatea produce efecte benefice. Dar interconectivitatea generează și conflicte. Interconectivitatea „înseamnă conflict dar și cooperare” (Leonard 2021, p. 183). De aici, concluzia lui Leonard: principiul care organizarea lumea contemporană nu este conflictul dintre globaliști și naționaliști, ci mai degrabă acela dintre „antagoniștii interconectați” (Leonard 2021, p. 16). Dincolo de ideile lui Leonard, de interes pentru acest text este că interdependența, dar mai ales interdependența asimetrică, adică o realitate structurală, poate genera tensiuni între state, iar aceste tensiuni pot fi utilizate de liderii politici pentru mobilizarea „poporului” împotriva elitelor. În concluzie, suveranismul nu ține exclusiv de *agency*, ci apare la joncțiunea dintre *structure* și *agency*, circumstanță de investigarea căreia este interesată sociologia istorică.

Clivajul Lippmann precizează că populismul este reacția unor segmente ale populației – în special clasa muncitoare – la virusarea ciclului virtuos dintre politica externă și politica internă (Trubowitz și Burgoon, 2023). Deteriorarea acestui ciclu a debutat în anii 1970, dar ruptura s-a produs abia în perioada post-Război Rece. În debutul anilor 1990, guvernele occidentale au trecut de la strategia liberalismului internațional la una preponderent globalistă. Prima strategie pleca de la premisa realistă că, într-o lume anarhică, instituțiile internaționale nu pot rezolva fără rest, și în orice situație, problemele mondiale de securitate. Crizele – cu accent pe potențialul holocaust nuclear – puteau fi însă evitate prin parteneriatele internaționale dublate de investițiile în securitatea națională. Statul bunăstării și politicile de asigurare a securității economice a populației au asigurat susținerea internă pentru liberalismul internațional. Care, în debutul anilor 1990, a fost înlocuit de globalism. Respectiv de viziunea unora dintre liderii politici occidentali conform căreia instituțiile internaționale ar putea soluționa nu doar problemele de securitate, dar și potențialele crize economice. Preocuparea pentru dezvoltarea cooperării internaționale a avut ca rezultat dez-instituționalizarea liberalismului. Diluarea statului bunăstării a început în Vest cu mult înainte ca această instituție să ajungă – într-o formă mai degrabă deteriorată decât hibridă – și în Est, după revoluțiile din anul 1989. Criza strategică a statului bunăstării s-a tradus prin scăderea preocupării liderilor occidentali pentru securitatea socială și economică a cetățenilor din Vest încă din debutul anilor 1990. Datele arată că, pentru perioada 1970–2015, diferențele în ceea ce privește deschiderea internațională dintre

Statele Unite ale Americii și EU-15, adică statele care formau Uniunea Europeană în 1995, au fost ca și inexistente (Trubowitz și Burgoon, 2023, p. 43). Efectele perverse ale acestei deschideri internaționale au fost erodarea statului bunăstării chiar în țările care l-au implementat cu succes în perioada postbelică, apariția deficitului democratic concomitent cu diluarea – și restrângerea – plasei sociale de siguranță. Care a fost efectul? Efectul a fost apariția rupturii dintre politica externă și politica internă, respectiv „clivajul Lippmann". Ca atare, segmentele de cetățeni care nu au mai beneficiat de protecție socială nu au mai susținut deschiderea internațională a guvernelor lor. Aceste grupuri de cetățeni au fost țintite cu predilecție de mișcările populiste. „Ordinea liberală nu s-a construit doar pe frică. De-a lungul Războiului Rece, aceasta a depins esențialmente de securitatea economică și bunăstarea pe care guvernele occidentale au garantat-o propriilor cetățeni. În absența unui angajament reînnoit pentru aceste scopuri sociale, democrațiile occidentale vor avea dificultăți în descoperirea unei mari strategii colective care să fie susținută de propriii cetățeni" (Trubowitz și Burgoon, 2023, p. 4). Clivajul Lippmann evidențiază o schimbare de politică publică care a generat o nouă moștenire instituțională, mai ales din perspectiva diminuării efortului statelor de reglementare a piețelor. Dacă aceasta este o schimbare de tipul punct de cotitură, respectiv una radicală și produsă la nivel macro, sau una de tip incremental, nu discutăm aici. Important pentru acest text cu caracter exploratoriu este altceva. Reacția suveranistă a fost produsă de o schimbare instituțională care produce efecte pe termen lung – mai bine de treizeci de ani. Ca atare, sociologia istorică are competența ontologică de investigare a mișcărilor populiste din perspectiva avatarurilor instituționale care le-au generat.

CONCLUZII.
PE SCURT, DESPRE TEORIA ȘI METODA PUNCTELOR DE COTITURĂ

Textul de față a demonstrat că sociologia istorică poate aborda procesele structurale care au generat reacția suveranistă din statele occidentale ale Uniunii Europene. Dincolo de cercetările axate pe *agency*, respectiv pe actorii politici care stimulează reacția suveranistă cu potential destabilizator pentru ordinea democratică, textul a demonstrat că o serie de condiții structurale, derivate fie din vulnerabilități instituționale ale democrațiilor liberale, fie din erori de politică internă și externă care s-au structurat pe durata lungă, pot explica ascensiunea mișcărilor anti-globaliste. Clivajul Lippmann demonstrează că populismul este o reacție la deteriorarea statului bunăstării, dar, simultan, și rezultatul unui dezechilibru pe termen lung între politica externă și politica internă, care a afectat segmente importante ale cetățenilor occidentali, cu precădere clasa muncitoare, dar și din ce în ce mai diluata clasă de mijloc. În concluzie, populismul este o reacție la transformările structurale apărute pe termenul lung în statele occidentale. Să nu uităm că dezechilibrul dintre politica externă și cea internă este măsurat de Trubowitz și Burgoon pentru perioada 1970–2015, adică pe o perioadă mai lungă decât viața unei generații. Drept urmare, sociologia istorică poate investiga populismul ca reacție la schimbările instituționale

de tip structural apărute în democrațiile occidentale. Ce condiții structurale explică apariția mișcărilor populiste în fostele țări comuniste?

Dincolo de clivajul Lippmann prezentat succinct în acest text, sociologia istorică poate aborda și alte transformări structurale care pot crea condiții favorabile manifestării reacției suveraniste. Aceste transformări structurale sunt surprinse de regulă prin teoria punctelor de cotitură. Utilizată pe larg în analizele instituționale de tipul dependenței de traseu, această teorie demonstrează că anumite evenimente, atât naționale, dar preponderent internaționale – război, pandemie, criză economică, revoluție, atentat terorist – pot produce o schimbarea instituțională majoră. Rețeta transformării instituționale luată în calcul de teoria punctelor de cotitură este simplă. Evenimente precum cele menționate mai devreme pot produce noi mecanisme de schimbare instituțională, în cazul suprapunerii așa-numitele condiții permisive cu condițiile productive (Soifer, 2012). Dacă se întâmplă asta, schimbarea instituțională este garantată, în condițiile înlocuirii unor grupuri de putere și influență cu altele. Diviziunea elitelor și mobilizarea cetățenilor sunt considerate condiții permisive, în timp ce emergența unor coaliții politice reformiste constituie un exemplu de condiție productivă. Pot însă apărea situații în care cele două tipuri de condiții să nu se suprapună, caz în care avem de a face doar cu schimbare instituțională de tip incremental, în cazul apariției schimbării sociale rapide. Atunci când mobilizarea cetățenilor și clivajul la nivelul elitelor nu sunt secondate de coaliții politice reformiste, schimbarea instituțională va fi doar aparentă, chiar dacă mișcările reformiste se legitimează ca fiind suveraniste.

BIBLIOGRAFIE

1. Adams, J., Clemens, E.S. Clemens, Orloff. A. (eds.) (2005), *Remaking Modernity. Politics, History, and Sociology*, London: Duke University Press.
2. Auer, S. (2017). Brexit, Sovereignty and the End of an Ever Closer Union, In *Brexit. Sociological Responses*, William Outwhaite (ed.), p. 41–56. London: Anthem Press.
3. Basile, L., Mazzoleni, O. (2020). Sovereignist wine in populist bottles? An introduction, *European Politics and Society*, Vol. 21, Nr. 2, pp.151–162.
4. Basile, L., Borri, R, Verzichelli, L. (2019). 'For whom the Bell Tolls?' Individual determinants of support for sovereignism in ten European countries, *European Politics and Society*, Vol. 21, Nr. 2, pp. 235–257.
5. Bhambra, G.K. (2016). Comparative Historical Sociology and the State: Problems of Method, *Cultural Sociology*, pp. 1–17.
6. Binder, W., Blokker, P. (2022). Sociology, social theory, and the populist phenomenon, *European Journal of Cultural and Political Sociology*, Vol. 9, Nr. 4, pp. 363–368.
7. Betz, H-G. (1993). The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe, *Comparative Politics*, Vol. 24, Nr. 4, pp. 413–427.
8. Bonikowski, B., Halikiopoulou, D., Kaufmann, E., Rooduijn, M. (2018). Populism and nationalism in a comparative perspective: a scholarly exchange, *Nations and Nationalism*, pp. 1–24.
9. Capoccia, G., Kelemen, D.R. (2007). The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism, *World Politics*, Vol. 59, Nr. 3, pp. 341–369.
10. Collier, D., Munck, G.L, (eds.) (2017). Symposium on Critical Junctures and Historical Legacies, *Qualitative Multimethod Research*, Spring, pp. 2–48.

11. Collier, D., Munck, G.L. (eds.) (2022). *Critical Junctures and Historical Legacies. Insights and Methods for Comparative Social Science*, Lanham: Rowman & Littlefield.
12. Chryssogelos, A. (2018). State transformation and populism: From the internationalized to the neo-sovereign state? *Politics*, pp. 1–16.
13. Collier, D., Levitsky, S. (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research, *World Politics*, Vol. 49, Nr. 3, pp. 430–451.
14. Connell, R. (2018). Decolonizing Sociology, *Contemporary Sociology*, Vol. 47, Nr. 4, pp. 399–407.
15. Cronicile, Nr. 80. (2023). *„The age of unpeace" și era capitalismului strategic. Interviu cu Mikael Wigell*, pp. 118–124.
16. De Cleen, B., Stavrakakis, Y. (2017). Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism, *Javnost-The Public*, Vol. 24, Nr. 4, pp. 301–319.
17. Eger, M.A., Valdez, S. (2014). Neo-nationalism in Western Europe, *European Sociological Review*, pp. 1–14.
18. Gauchet, M. (2022). Populism as Symptom, In Marcel Gauchet and the Crisis of Democratic Politics, Natalie J. Doyle, Sean McMorrow (eds), 37–60, New York: Routledge.
19. Guga, Ș. (2015), *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl*, Cluj-Napoca: Ed. Tact.
20. Ioniță, S. (2021). *Deceniul furiei și indignării. Cum ne-au schimbat ultimii zece ani?* București: Editura Humanitas.
21. Jenne, E.K. (2021). Populism, nationalism and revisionist foreign policy. *International Affairs*, Vol. 97, Nr. 2, pp. 323–34
22. Johnston, A.I. (2019). The Failures of the Failure of Engagement with China, *The Washington Quarterly*, Vol. 42, Nr. 2, pp. 99–114.
23. Kallis, A. (2018). Populism, Sovereignitism, and the Unlikely Re-Emergence of the Territorial Nation-State, *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, Vol. 11, pp. 285–302.
24. Kumar, K. (2009). Historical Sociology, In *The New Blackwell Companion to Social Theory*, Bryan S. Turner (ed), p. 391–408, Wiley-Blackwell.
25. Leonard, M. (2021). *The Age of Unpeace. How Connectivity Causes Conflict*, London: Penguin Books.
26. Lonergan, E., Blyth, M. (2020). *Angrynomics*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing.
27. Löfflmann, G. (2022). Introduction to special issue: The study of populism in international relations, *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 24, Nr. 3, pp. 403–415.
28. Malesevic, S. (2015). Ernest Gellener and historical sociology, Thesis Eleven, Vol. 128, Nr. 1, pp. 3–9.
29. Mazzuca, S.L., Munck, G.L. (2020). *A Middle-Quality Institutional Trap. Democracy and State Capacity in Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press.
30. Riley, D. (2006). Waves of Historical Sociology, *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 47, Nr. 5, pp. 379–386.
31. Rodrik, D. (2018). Populism and the economics of globalization, *Journal of International Business Policy*, Vol. 1, Nr. 1–2, pp.12–33.
32. Rostás, Z. (2000). *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)*, București: Editura Paideia.
33. Quijano, A. (2000). Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America, *International Sociology*, Vol. 15, Nr. 2.
34. Skocpol, T. (1987). Social History and Historical Sociology: Contrasts and Complementarities, *Social Science History*, Vol. 11, Nr. 1, pp. 17–30.
35. Soifer, H.D. (2012). The Causal Logic of Critical Junctures, *Comparative Political Studies*, Vol. 45, Nr. 12, pp. 1 572–1 597.
36. Stahl, H.H. (1965). *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, Vol. 3, București: Editura Academiei Republicii Populare Române.

37. Stahl, H.H. (1972). *Studii de sociologie istorică*, București: Editura Științifică.
38. Stahl, H.H. (1980). *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
39. Trubowitz, P, Burgoon, B. (2023). Geopolitics & Democracy. The Western Liberal Order from Foundation to Fracture, Oxford: Oxford University Press.
40. Verzichelli, L. (2019). Conclusions: The populism-sovereignism linkage: findings, theoretical implications and a new research agenda, *European Politics and Society*, Vol. 21, Nr. 2, pp. 258–270.
41. Wallace, W. (1999). The Sharing of Sovereignty: the European Politics, *Political Studies*, Vol. XLVII: p. 503–521.
42. Wigell, M. (2019). Hybrid interference as a wedge strategy: a theory of external interference in liberal democracy, *International Affairs*, pp. 1–21.